

YAŞAR KAPLAN • Doğu Hıristiyanları Nesturiler

YAŞAR KAPLAN 1981 yılında Hakkâri'nin Çukurca (Çelê) ilçesinde doğdu. Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde lisans eğitimini tamamladı. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde Dinler Tarihi alanında "Günümüz Yezidiliği" ve Kürdoloji alanında da "Destana Kela Dimdim û Xanê Lepzêrin, Lêkolîneke Edebî û Dîrokî" isimli iki yüksek lisans programını bitirdi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dinler Tarihi alanında "Nesturi Kilisesinin Temel İnanç ve Uygulamalarının Teşekkül Süreci" isimli doktora çalışmasını yaptı. Doktora çalışması esnasında Cambridge Üniversitesi, Asya ve Orta Doğu Araştırmaları Fakültesi'nde bir yıl boyunca misafir araştırmacı olarak bulundu. Halen Hakkâri Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi alanında akademisyen olarak görev yapmaktadır. Dinler Tarihi, Kürt Tarihi ve Kürt Halk Edebiyatı alanlarında çalışmalarını sürdürmektedir. *Günümüz Yezidiliği* (2013), *Kaniya Stranan* (2015), *Bejt û Destanên Kurdî* (2019) ve *Destana Kela Dimdim û Xanê Lepzêrin, Lêkolîneke Edebî û Dîrokî* (2019) isimli çalışmaları bulunmaktadır. Bunların yanı sıra birçok makale ve röportajı yayımlanmıştır.

İletişim Yayınları 3261 • Tarih Dizisi 170
ISBN-13: 978-975-05-3455-3
© 2023 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2023, İstanbul

EDITÖR Melike Işık Durmaz

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOGRAFI Kutsal Athos Dağı'ndaki Kutsal Megistis Lutras Manastırı'nda yer alan, III. Ekümenik Konsil'i (İznik) betimleyen bir fresk (16. yüzyıl).

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ ve *DİZİN* Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldirımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

YAŞAR KAPLAN

Doğu Hıristiyanları Nesturiler

Tarih, İnanç, Ritüel

Kardeşlerin küçüğüne, ruhu şad olsun...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	11
GİRİŞ.....	13
BİRİNCİ BÖLÜM	
NESTURİ KİLİSESİ'NİN TARİHSEL GELİŞİMİ	27
Hıristiyanlığın doğuya yayılması.....	28
<i>Doğu Kilisesi geleneği</i>	29
Havari Thomas'ın İşleri.....	30
Addai Öğretisi.....	31
Mari'nin İşleri.....	33
<i>Tarihsel veriler</i>	35
Part (MÖ 247-MS 224) ve Sasani dönemi (224-651).....	38
<i>Partlar dönemi</i>	38
<i>Sasanilerin erken dönemi</i>	42
<i>Doğu Kilisesi'nin teşekkülü</i>	46
<i>II. Şapur ve baskı dönemi</i>	48
<i>Kadıköy Konsili öncesi Doğu Hıristiyanlığının ortak mirası</i>	52
<i>Doğu Kilisesi'nin resmî kilise haline gelişi</i>	62
Mar İshak Konsili (410).....	68
Mar Yahballaha Konsili (420).....	71
Doğu Kilisesi'nde iç karışıklıklar.....	72
Dadişo' Konsili (424).....	73
<i>Doğu Kilisesi'nden Nesturi Kilisesi'ne</i>	76
Antakya ve İskenderiye okulları.....	78
Mopsuestialı Theodore (y. 350-428).....	81

Nestorius (381-453).....	83
I. Efes Konsili (431).....	86
Uzlaşma teşebbüsü (433).....	88
II. Efes (449) ve Kadıköy (451) konsilleri	89
Diyofizit görüşün resmen kabulü	91
Nusaybin Piskoposu Barsauma (ö. 491-496).....	95
Seleucia Sinodu (486).....	97
Babay Sinodu (497) ve Batı'dan kopuş.....	103
Mar Narsay (399-502) ve Nusaybin Okulu.....	104
Nestorius ve Doğu Kilisesi.....	107
Doğu Kilisesi'nin 6. yüzyılı	108
Mar Aba (540-552) ve islahatları.....	110
Durgunluk dönemi.....	114
Fetret dönemi ve Büyük Mar Babai (551-628)	118
Sasanilerin yıkılışı.....	122
İslâmi dönem	123
Erken dönem İslâm tarihinde Doğu Kilisesi	128
Katolikos III. İšo'yab (649-659).....	129
Doğu Kilisesi'nde manastır hayatı.....	130
Emeviler dönemi (661-750)	133
Abbasiler dönemi (750-1258)	136
Katolikos I. Timotheos (780-823).....	138
• Abbasi yönetimiyle ilişkileri ve Nesturilik algısı	140
• Kilise yönetimi.....	142
• Misyonerlik faaliyetleri.....	144
Beytülhikme ve tercüme faaliyetleri.....	146
Katolikos I. Timotheos'tan sonraki dönem.....	148
İlmî ve kültürel çalışmalar.....	152
Kilise teşkilatı.....	155
Moğollar (İlhanlılar) döneminde (1258-1335) Doğu Kilisesi	159

İKİNCİ BÖLÜM

NESTURİ KİLİSESİ'NİN TEMEL İNANÇLARI	175
Teoloji anlayışı	176
Nesturi Kilisesi'nde itikadname	180
Ulûhiyet ve teslis	184
Oğul, İsa Mesih (Kristoloji)	204
Kristolojik terimler	207
Roma İmparatorluğu'ndaki kristolojik tartışmalar	214
İsa Mesih'teki dualiteye yönelik imge ve metaforlar	221
Kurtuluş ve kristoloji ilişkisi	230

<i>Erken dönem sinodları</i>	235
<i>612 yılı piskoposlar toplantısı ve iki knoma kristolojisi</i>	250
<i>İki knoma öğretisinin savunucuları: Babai ve II. İšo'yab</i>	260
<i>İslâmi dönem kristolojisi</i>	279
Kutsal Ruh	297
Meryem	302
Yaratılış ve asli günah	310
Kıyamet ve ahiret inancı	316

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBADET VE DİNİ UYGULAMALAR	327
Kilise yapısı	329
Kilise sınırları (<i>Raze d'edtha</i>)	335
<i>Ruhbanlık (Kahnuta)</i>	345
<i>Vaftiz (Ma'mudita)</i>	250
Vaftiz anlayışı.....	251
Vaftiz uygulaması.....	255
<i>Kutsal yağ ile yağlama (Misha d'mshihuta)</i>	360
<i>Ekmek-Şarap ayini (Kurbana-Kudasa)</i>	362
Evharistiya anlayışı.....	364
Mar Addai ve Mar Mari Litürjisi (ayini).....	367
• <i>Bazı genel özellikleri</i>	369
Evharistiya uygulaması.....	373
<i>Günahların bağışlanması ve tevbe (Husaya)</i>	382
<i>Kutsal maya (Malka)</i>	384
<i>Hayat bahşeden haç işareti</i>	389
Nesturi Kilisesi'ne ait diğer önemli ritüeller	390
<i>Evlilik ve bekâret</i>	391
<i>Doğuya doğru secde</i>	392
<i>Pazar günü, Rabbin bayramları ve cuma günü</i>	393
<i>Zünnar</i>	394
Litürji kitapları	395
Kilise takvimi ve Rabbin bayramları (<i>Iede d'Maranaye</i>)	399
Günlük dualar (Namazlar/<i>Sluta</i>)	405
Oruç (<i>Sauma</i>)	407
Kutsal ziyaretler ve hac	412
SONUÇ	415
KAYNAKÇA	423
DİZİN	437

ÖNSÖZ

Bu kitap, “Nesturi Kilisesi’nin Temel İnanç ve Uygulamalarının Teşekkül Süreci” başlıklı doktora tezimin gözden geçirilmiş halinden oluşuyor. Doğu Kilisesi ya da yaygın olarak kabul edilen ismiyle Nesturi Kilisesi, Hıristiyanlığın ortaya çıkışından sonra tamamen Roma İmparatorluğu sınırları dışında, Part/Sasani coğrafyasında, Hıristiyan olmayan yönetimler altında varlığını sürdüren ve semitik özellikleri en çok muhafaza eden Hıristiyan kilisesidir. İslâmi dönemde Asya, Çin ve Hindistan’a doğru geniş bir alana yayılan Doğu Kilisesi, Müslümanlar tarafından İslâm’a en yakın Hıristiyan topluluğu olarak görülür.

Bu çalışma, esas olarak üç konu üzerinde yoğunlaşıyor. Öncelikle Hıristiyanlığın Fırat’ın doğusuna doğru yayılmaya başlamasını, dinî kurumsallaşma sürecini ve kilise hiyerarşisinin oluşmasını, Doğu Kilisesi’nin ayrı bir kilise olarak belirginleşmesini ve Part, Sasani, Müslüman ve Moğol yönetimleri altında 13. yüzyıla kadar olan tarihsel gelişimini ele alıyor. Diğer iki konu ise Doğu Kilisesi’nin sahip olduğu temel inanç ve ritüeller ile bunların teşekkül sürecinden oluşuyor. Bu meyanda ulûhiyet, teslis, kristoloji, mariyoloji, enkarnasyon, yaratılış, ölüm ötesi vb. itikadi konular ile kilise sakramentleri, dinî litürji, kilise yapısı ve çeşitli ibadetler üzerinde duruluyor.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında büyük emeği olan danışman hocam muhterem Prof. Dr. Ahmet Hikmet Eroğlu’na çok teşekkür ediyorum. Değerli eleştirileriyle bu çalışmaya katkı sunan Prof. Dr. Ali İsra Güngör, Prof. Dr. Eyüp Baş, Prof. Dr. Kadir Albayrak ve Prof. Dr. Ramazan Adıbelli hocalarıma minnettarım. Aynı şekilde 2019 yılı boyunca İngiltere Cambridge Üniversitesi’nde tez konumla ilgili çalışmalarda bulunmamızı sağlayan TÜBİ-

TAK kurumuna ve orada bizi ağırlayan Cambridge Üniversitesi, Asya ve Orta Doğu Araştırmaları Fakültesi Semitik Diller (İbranice, Aramice ve Arapça) uzmanı danışman hocam sayın Prof. Dr. Geoffrey Khan'a şükranlarımı sunuyorum. Cambridge'de bulunduğum süre zarfında benden yardımlarını esirgemeyen değerli dostum Mustafa Ongan ve sorularıma sabırla cevap veren Doğu Asuri Kilisesi'ne mensup dostum Lawrence Nadir Mikho'ya teşekkürü borç bilirim. Çalışmanın ilk müsveddelerini okuyarak değerli görüşleriyle katkıda bulunan Doç. Dr. Davut Eşit, Dr. Öğr. Üyesi Saim Gündoğan, Doç. Dr. Ercan Çağlayan, Öğr. Gör. Murat Adıyaman ve Arş. Gör. Hayrullah Engin'e ve aynı zamanda bazı çevirileri gözden geçirme lütfunda bulunan Dr. Ergin Öpengin ve Arş. Gör. Yusuf Tekin'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Son olarak tez çalışmam süresinde ihmal ettiğim çocuklarıma hem annelik hem babalık yapan ve her daim yanımda olan sevgili eşime özellikle teşekkür ediyorum.

Nisan 2021, Hakkâri

GİRİŞ

Hıristiyanlık, miladi 1. yüzyılda Roma İmparatorluğu yönetimi altındaki Filistin'de yaşayan Nasıralı İsa'ya nispet edilen bir dindir. Bu dinî gelenek kısa bir sürede Roma İmparatorluğu'nun egemen olduğu bölgelerde ve eşzamanlı olarak Part ve Sasanilerin hâkim olduğu Mezopotamya ve İran sahalarında yayılıp gelişmiştir. Hıristiyanlık, tarih sahnesinde belirşinden İslâm'ın ortaya çıkışına kadar yayılma eğilimini korumuştur. Günümüzde mensuplarının sayısı bakımından yaşayan dinler arasında en yaygın dinî gelenek olan Hıristiyanlık, oldukça erken bir dönemden itibaren birçok tartışma ve ayrışma barındırmasıyla aynı zamanda en parçalı dinî gelenek olarak da ön plana çıkar. Bu bakımdan Hıristiyanlığın temel öğretilerinin İsa Mesih tarafından değil, ilk beş asırda gerçekleşen bir dizi tartışma ve konsil kararlarıyla şekillendiğini önemle belirtmek gerekir. Hıristiyanlık tarihinde yaşanan tartışmalar, kabaca Musa Yasası (Yahudi Şeriatı), ulûhiyet (tanrısallık) ve İsa Mesih'in şahsiyeti (kristoloji) etrafında yürütülmüştür. Bir Yahudi olan Nasıralı İsa, yeni öğretisini Yahudiler arasında yaymaya gayret etmişti. Bunun doğal bir sonucu olarak, onun öğretisini kabul eden havarileri ile ilk Kudüs cemaati Yahudi idi. Bunlar Yahudi sinagoglarında ibadet etmekteydi ve Musa Yasası'na sıkı sıkıya bağlıydılar. Ancak daha sonra Yahudi olmayanların (*gentile*) bu yeni dinî harekete katılmasıyla, bu kişilerin Musa Yasası'na uyup uymaması konusunda ihtilaflar ortaya çıktı. Bu tartışma neticesinde Musa Yasası'na sadık olan Yahudi karakterli cemaat ile başını Pavlus'un çektiği *gentile* şeklinde bir ayrışma oldu. Romalılar ile Yahudiler arasında yaşanan savaşlarda ilk grup büyük zararlar göyerek dağılmasına rağmen ikinci grup çok daha geniş bir kitleye hitap etme imkânı bularak günümüz Hıristiyanlığının te-

melini oluşturdu. Yeni dinî hareket Musa Yasası'nın reddiyle Yahudi karakterinden arınarak bağımsız ve evrensel bir din haline geldi.

Hıristiyanlar arasındaki diğer iki tartışma konusu esas olarak İsa Mesih'in şahsiyeti ve ona biçilen konumdan kaynaklanmaktadır. Hıristiyanlık ilk dört asırda monoteist (tektanrılı) karakterli ve İsa Mesih'i bir beşer, ilk yaratılan, üstün insan ya da peygamber olarak kabul eden akımları ve aynı zamanda İsa Mesih'i Tanrı'nın oğlu ve insanlığın kurtuluğu için bedenleşen ilahi *logos* (kelam) olarak kabul eden görüşleri bünyesinde barındırmıştır. Hıristiyanlığın kendisine nispet edildiği İsa Mesih'in şahsiyet ve konumunun tartışma konusu edilmesi oldukça dikkat çekicidir. Aslında mensuplarını birleştirmesi gereken bir dinî figürün bölünme ve ayrışmanın konusu olması, üzerinde çokça tartışma yürütölen İsa Mesih'in farklı şekillerde algılandığını ortaya koymaktadır. 4. yüzyılın başlarında Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu tarafından tanınması ve ardından peyderpey devlet dini haline gelmesiyle Hıristiyanlar arasında yaşanan tartışmalar gün yüzüne çıkmaya başladı. Roma İmparatorluğu, artan dinî tartışma ve çekişmelere bir son vermek ve ülkede din birliği oluşturmak amacıyla İznik (325) ve İstanbul (381) konsillerini topladı ve bu konsiller marifetiyle teslis öğretisi resmî olarak kabul edildi. Teslis öğretisine göre bir olan Tanrı, aynı ilahi öze sahip ve Baba, Oğul ve Kutsal Ruh denilen üç uknumdan oluşmaktadır. Bu görece monoteist öğretinin dışında kalan görüşler reddedildi ve böylece ulûhiyet ile ilgili tartışmalar bir karara bağlandı. Ancak bu durum tartışmaları tamamen sona erdirmeydi. Aynı anda hem Tanrı (teslisin ikinci uknumu) hem beşer olarak kabul edilen İsa Mesih üzerine yeni tartışmalara kapı aralandı. Bu tartışmalar, esas olarak Tanrı *Logos* ile insan İsa'nın ya da başka bir deyişle tanrısal cevher ve insani cevherin İsa Mesih'in şahsında nasıl birleştiği ve bu birleşmenin ortaya çıkardığı sonuçlar üzerine yürütöldü. İsa Mesih'in ilahi ve insani doğaları barındıran şahsiyeti ve kurtuluğu sağlayan eylemleriyle ilgili tartışmalar Hıristiyanlık içerisinde bir alt disiplin olan kristoloji (Mesih bilimi) tarafından incelenmektedir.

5. yüzyılda İstanbul Patriği Nestorius'un (381-453) Meryem için "Theotokos" (Tanrı'yı doğuran) unvanının terk edilmesi gerektiği ve bunun yerine "Christotokos" (Mesih'i doğuran) unvanının kullanılması gerektiği yönündeki görüşü savunması, kristolojik tartışmaların fitilini ateşledi. Bu görüşe göre Meryem sadece İsa Mesih'in beşerî doğasını doğurmuştu. Buna mukabil İskenderiye Patriği Cyril (ö. 444) ise Meryem için "Theotokos" unvanında ısrar ederek Nestorius'u görevden alan ve görüşlerini afroz eden süreci başlattı. 5. ve 6. yüzyılda büyüyerek devam eden tartışmalarda diyofizit (iki tabiatçı) ve monofizit (tek tabiatçı) denilen iki önemli kristolojik ekol birbiriyle mücadele etti. Bunlardan Nestorius'un da mensubu olduğu diyofizit

kristolojiyi savunan Antakya Okulu, İsa Mesih'in ilahi doğasını yadsımadan onun insani doğasına ağırlık verirken, monofizit kristolojiyi savunan İskenderiye Okulu ise İsa Mesih'in ilahi doğasını ön plana çıkarıyordu. Çalışmamızın İkinci Bölümü'nde geniş bir şekilde ele alacağımız bu kristolojik tartışmalar, kısa bir sürede Süryani dünyasına sirayet etti ve Roma ile Sasani sınırının her iki yakasında yoğun bir şekilde yaşayan Hıristiyan Süryani/Arami topluluklar diyofizitler ve monofizitler şeklinde ayrıldılar. İran sahasında bulunan, çoğunluğunu Süryani/Arami toplulukların oluşturduğu ve kendini Doğu Kilisesi şeklinde adlandıran kilise diyofizit görüşleri savunurken Roma İmparatorluğu'nun doğu sınırlarında yaşayan Süryani/Arami Hıristiyanlar ise monofizit görüşleri savundular. Süryani dünyasının bölünmesiyle neticelenen bu tartışmalar esnasında, İran sahasında bulunan Doğu Kilisesi, muhalifleri tarafından Nesturi Kilisesi şeklinde adlandırıldı. Böylece aralarında hiçbir hiyerarşik bağın bulunmadığı İran sahasındaki Doğu Kilisesi'ne mensup Hıristiyanlar ile İstanbul Patriği Nestorius arasında bir bağlantı kuruldu ve adı geçen kilise Hıristiyan dünyasında ötekileştirildi.

Roma İmparatorluğu sınırları dışında bulunan Doğu Kilisesi, tarih sahnesine çıktığı andan itibaren sürekli genişleme eğiliminde olan bir kilise olmuştur. Kilise teşkilatını oldukça geniş bir bölgeye yayması ve bünyesinde birçok farklı etnik grup ve kültürü barındırması, bu kilisenin belirgin bir özelliğidir. Ancak 14. yüzyılın başlarından itibaren Moğollar ve Timurlular döneminde kilise açısından dağılıma ve gerileme süreci başlamıştır. Doğu Kilisesi, bu süreçte Diyarbakır-Tebriz-Bağdat üçgenindeki dar bir bölgeye sıkışmış ve Hindistan'daki kilise mensuplarıyla sağlanan sınırlı iletişim dışında diğer bölgelerle irtibat sağlayamamıştır. Bu dönemden sonra oldukça elverişsiz koşullarda yaşayan kilise birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. 16. yüzyılın ortalarında kilise içinde bir bölünme meydana gelmiş ve bir kısım kilise mensubu Keldani adını alarak Katolik Kilisesi'ne bağlanmıştır. Böylece Doğu Kilisesi bünyesinde, Musul/Elkoş'u merkez edinen ve kilise geleneğini devam ettiren patriklik ile Diyarbakır'ı merkez edinen ve Roma Katolik Kilisesi'ne bağlanan iki ayrı patriklik ortaya çıkmıştır. Durum bununla sınırlı kalmamış, 17. yüzyılın sonlarına doğru Hakkâri/Koçanis'i merkez edinen yeni bir patriklik kurulmuştur. Bu durumda Eliyalar, Yusufiler ve Şem'uniler unvanını kullanan üç patriklik ortaya çıkmıştır. Musul/Elkoş'ta Eliya unvanını kullanan patrikler, Nesturi geleneğine bağlı olmakla beraber her fırsatta Roma ile birleşmeye çalışmışlardır. Diyarbakır'da Yusuf unvanını kullanan patrikler de tamamen Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı olmuşlardır. Hakkâri/Koçanis'ta Şem'un unvanını benimseyen patrikler ise Nesturi geleneğini devam ettirmişlerdir. Elkoş ve Diyarbakır patriklikleri 1830'da birleşmiş, tamamen Roma'ya bağlanarak Keldani Patrikliği adını almışlardır. Buna mukabil Hakkâri/Koçanis Patrikli-

ği geleneksel çizgisini devam ettirmiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesi Hakkâri/Koçanis Kilisesi'nin 100.000-120.000 arasında ve Keldani Kilisesi'nin de 100.000 civarında mensubu olduğu bilinmektedir.¹

Hakkâri/Koçanis'i merkez edinen Nesturi Kilisesi, 19. yüzyılın başlarında Batılılar tarafından keşfedildikten sonra ilgi odağı olmaya başlamış ve Katolik, Protestan ve Ortodoks misyonerlerin çalışma sahası haline gelmiştir. Bu süreçte Nesturiler ile Kürtler ve Osmanlı yönetimi arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamıştır. Nesturi Kilisesi, Mar Şem'un Benyamin (1903-1918) önderliğinde Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslar lehine savaşa katılma kararı almış ve savaş sonrasında geleneksel yaşam alanını terk ederek Türkiye sınırları dışına çıkmak zorunda kalmıştır. Bölgeden ayrılan Nesturiler, ilk olarak Irak ve Suriye bölgesine yerleşmiş, daha sonra önemli bir nüfus Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa ülkelerine göç etmiş, patriklik merkezi Chicago'ya taşınmıştır. Nesturiler arasında Gregoryen takvimine geçiş ve vaset sistemiyle ilgili tartışmalar neticesinde yeni bir bölünme ortaya çıkmış ve 1968 yılında Bağdat'ı merkez edinen Kadim Doğu Kilisesi isimli yeni bir kilise kurulmuştur. Geriye kalan çoğunluk ise Patrik IV. Mar Denha (ö. 2015) yönetiminde resmî olarak Doğu Asuri Kilisesi ismini kullanmaya başlamıştır.² Böylece günümüzde geleneksel Doğu Kilisesi ya da Nesturiler bünyesinde ortaya çıkan Doğu Asuri Kilisesi (*Ēdtā d-Maḏnhā d-Ātūrāyē*), Kadim Doğu Kilisesi (*Ēdtā Attiqtā d-Maḏnhā*) ve yine Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı Keldani Katolik Kilisesi (*Īdtha Kaldetha Qāthuliqetha*) olmak üzere üç ayrı kilise bulunmaktadır. Bunlardan ilkinin patriklik merkezi Erbil iken diğer ikisinin patriklik merkezi Bağdat olup her üçü de Irak'ta ikamet etmektedir. Bu kilise mensupları şu anda Irak, İran, Suriye, Lübnan, ABD (Chicago, Arizona, California), Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Avrupa ülkeleri ve Hindistan'da yaşamaktadır. Bu kiliselerden Doğu Asuri Kilisesi'nin 400.000, Kadim Doğu Kilisesi'nin 50.000-70.000 ve Keldani Katolik Kilisesi'nin 650.000 üyesi olduğu tahmin edilmektedir. Bunlar dışında 10.000 civarında Nesturilerin Protestan olduğu bilinmektedir.³

Hıristiyan dinî geleneğiyle ilgili çalışmalarda, son üç yüz yıldır Batılı araştırmacıların ilgisini çeken ve yoğun bir şekilde üzerinde araştırma yürütülen konulardan biri de Süryani Hıristiyanlığı ve geleneğidir. Süryani Hıristiyanlığının konu edilmesinin kendi açısından makul nedenleri vardır. İlk

1 David Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of the Church of the East, 1318-1913*, CSCO 582/Subsidia 104 (Louvain: Peeters Press, 2000), 363, 370.

2 Sebastian P. Brock ve James F. Coakley, "Church of the East", *GEDSH*, 99-100; Muvaffik Nisko, *es-Süryân, İsmu'l-Hakiki li'l-Arâmiyyin ve'l-Aşûriyyin ve'l-Kildân* (Beyrut: Bisan li'n-Neşri ve't-Tevzii' ve'l-'İlam, 2012), 37-38.

3 Christoph Baumer, *Kenisetu'l-Maşrik, et-Tarih'ül-Musavvaru li'l-Mesihiyeti'l-Aşuriyye*, çev. Aziz Emanuel Zibari (Duhok: Râbitetu'l-Kitabi ve'l-Udebai'l-Asuriyyin, 2009), 315-322.

olarak Süryanice, İsa Mesih'in konuştuğu Aramicenin bir lehçesi olması hasebiyle Hıristiyanlığın içerisinde doğduğu semitik dünyanın mirasını temsil eder. Erken dönem Süryani literatürü; erken dönem Hıristiyanlığı ve Yahudi toplumunun 1. yüzyıl ve öncesi Filistin'e uzanan düşünce dünyasının arka planını yansıtmaları bakımından oldukça önemsenir. Süryani Hıristiyanlığının bu kültürel mirası, kimi araştırmacılar tarafından Kudüs ve Antakya kiliselerinden sonra en eski kilise olarak kabul edilen Nesturi Kilisesi (Doğu Kilisesi)⁴ tarafından daha çok korunmuştur. Doğu Kilisesi'nin Roma İmparatorluğu sınırları dışında bulunması, kendine has bir kilise hiyerarşisine sahip olması ve Hıristiyan olmayan yönetimlerin hâkimiyeti altında gelişimini devam ettirmesi gerçeği, onun kendine özgü tarihsel gelişimi ve doktrini hakkında ipuçları verir.

Doğu Kilisesi; Doğulu olması, Doğu toplumları içerisinde faaliyet yürütmesi ve tarihinin kahir ekseriyetini Müslüman toplumlarla geçirmiş olması hasebiyle sadece Hıristiyan dünyasıyla ilişkilendirilemez. İslâm dini ortaya çıktığı ve yayılmaya başladığı dönemden itibaren, Müslüman dünyası ile Doğu Kilisesi arasında ilişki başlamıştır. Müslüman toplumlar, beraber yaşadıkları en kalabalık ve en etkin Hıristiyan cemaati olan Doğu Kilisesi'ne mensup Hıristiyanlarla kurdukları ilişki neticesinde ilk olarak Hıristiyan dünyası hakkında bilgi sahibi olmaya başlamışlardır. Köklü ve zengin dinî, sosyal, kültürel ve tarihsel bir birikimin ürünü olan Doğu Kilisesi'ne mensup ilim adamları, Müslüman ilim adamlarıyla entelektüel tartışmalarda bulunmuş, İslâm kültür ve medeniyetine çeşitli katkılar sunmuşlardır. Özellikle Abbâsiler döneminde tercüme faaliyetlerinde başat rol oynayarak Grek felsefesi ve kültürünün Arapçaya çevrilmesinde ve oradan da Avrupa dillerine aktarımında önyak olmuşlardır.

Nesturi Kilisesi, İslâm dünyasında diğer Hıristiyan kiliselerine nispetle olumlu bir imaja sahip olmasına rağmen Hıristiyan dünyasında uzunca bir süre heretik olarak kabul edilmiştir. Bu durum kabaca iki sebebe bağlanabilir. Bunlardan ilki Nestorius'a biçilen konumdan kaynaklanır. Nestorius, Mesih'in şahsında iki şahıslı bir kristolojiyi benimsemekle suçlanmış, Efes (431), Kadıköy (451) ve daha birçok ekümenik konsilde aforoz edilmiş, sürgüne gönderilmiş ve eserleri yok edilmiştir. 19. yüzyılın sonlarında Nestorius'un eserinin Süryanice çevrisi gün yüzüne çıkarılınca kadar ona atfedilen görüşler, kendisine muhalif olanlar tarafından aktarılanlarla sınırlı kalmıştır. Bu durum Nestorius'un görüşleri hakkında sağlıklı bir bilgi elde edilmesini zorlaştırmıştır. İkinci önemli sebep ise Hıristiyan dünyasında erken dönemlerden beri kilise tarihiyle ilgili eserlerin neredeyse tamamının esas

4 Jean Maurice Fiey, "The Spread of the Persian Church", *Syriac Dialogue: First Non-Official Consultation on Dialogue within the Syriac Tradition* (Vienna: 1994), 97.

olarak Roma İmparatorluğu bünyesindeki kilise tarihine odaklanması olmuştur. Bu durumun doğal sonucu olarak Roma İmparatorluğu sınırları dışında kalan kilise tarihi görmezden gelinmiş ve bu kilise tarihinin ötekileştirilmesi bir temayül haline gelmiştir. Doğu Kilisesi hem coğrafi olarak Roma İmparatorluğu sınırları dışında olması hem de bir heretik olarak aforoz edilen Nestorius ile irtibatlandırılmasından dolayı, geriye kalan Hıristiyan dünyasında olumsuz imajını uzun süre korumuştur. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda, erken dönem Nesturi Kilisesi üzerine yapılacak herhangi bir çalışmanın birçok zorluğu barındırdığı açıktır. Bu durum, aynı zamanda yapılacak araştırmalara, güvenilir verilere dayanan titiz bir okumanın eşlik etmesi gerekliliğini de beraberinde getirir.

Hıristiyan dünyasının köklü kiliselerinden biri olan ve aynı zamanda İslâm dünyasının kültür ve medeniyetinde de önemli bir katkısı olan böyle bir topluluğa ait dinî geleneğin hak ettiği derecede araştırılması gerekir. Türkiye’de yaygın olarak Nesturiler şeklinde tanınan bu topluluk, dinler tarihi ve sosyopolitik açıdan olmak üzere iki farklı şekilde akademik çalışmalara konu olmuştur. Ülkemizde Batı Süryanileri/Yakubiler (monofizitler) üzerine yapılan çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda, Nesturileri dinler tarihi açısından ele alan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Buna karşın Nesturilerin 19. yüzyıl sosyopolitik durumu ve tarihiyle ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Nesturiler ile ilgili bu çalışmalar Nesturi dinî geleneği hakkında kısa bilgiler vermekle beraber esas olarak Nesturilerin misyonerler, Osmanlı Devleti ve Kürtlerle ilişkilerine odaklanır. Bu çalışmalarda genel olarak Doğu Kilisesi sadece Nestorius (ö. 453) bağlamında ele alınır ve Nesturi Kilisesi ile ilgili bazı önemli hususlar göz ardı edilir. İlk olarak Nestorius, kendisine atfedilen kristolojik görüşlerin teorisyeni olmayıp kendisinden önce bu görüşleri vazeden Mopsuestialı Theodore’un (ö. 428) kristolojik görüşlerini dillendirmiştir. İkinci olarak Nestorius, yaşadığı dönem boyunca Doğu Kilisesi tarafından neredeyse tanınmamıştır. Onun eseri 540 tarihinde Doğu Kilisesi’ne ulaşmış ve Süryaniceye çevrilmiştir. Bu durumda onun görüşleri ölümünden yaklaşık bir asır sonra ve Doğu Kilisesi’nin “Nesturi” görüşleri benimsediği iddia edilen iki kilise sinodundan (484 ve 486) yarım yüzyıl sonra Doğu Kilisesi’ne ulaşmıştır. Bu bakımdan Doğu Kilisesi’nin sadece Nestorius bağlamında ele alınması, kilise geleneğinin bahsedilen tarihten önceki ve sonraki uzun geçmişinin ve diğer çok önemli ilahiyatçıların göz ardı edilmesine neden olur. Dolayısıyla Doğu Kilisesi’nin temel inanç ve dinî uygulamalarının, sadece Nestorius’a atfedilen fikirler üzerinden ele alınması mümkün değildir. Dolayısıyla bu kilisenin teolojik öğretileri, kristolojik görüşleri ve dinî uygulamalarının ne olduğu bizzat ilgili kilise geleneğinden ve bu geleneğe mensup ilahiyatçıların eserlerinden yola çıkılarak ortaya konmalıdır.

Elinizdeki bu çalışmaya yön veren hipotez ve araştırma sorunlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- Doğu Kilisesi, Nestorius'tan ya da Nesturi ismiyle anılmasından önce dinî kurumsallaşmayla kilise hiyerarşisini tamamlamış ve bağımsız bir kilise olarak teşekkül etmiştir.
- Doğu Kilisesi'nin diyofizit anlayışı sadece Antakya diyofizit geleneğiyle açıklanamaz. Erken dönem Süryani geleneğinin köklü diyofizit karakteri, Doğu Kilisesi'nin kristolojik tartışmalarda Antakya diyofizit geleneğinin yanında ve İskenderiye monofizit geleneğinin karşısında konumlanmasında etkili olmuştur.
- Doğu Kilisesi ile Nestorius arasında doğrudan bir ilişki yoktur. Doğu Kilisesi'nin ayırt edici hüviyetini ortaya koyan kristoloji görüşü ve Mer-yem'in konumuyla ilgili görüşleri üzerinde Nestorius sınırlı bir etkiye sahiptir.
- Doğu Kilisesi'nin diyofizit anlayışı ile monofizit anlayış arasında derin görüş ayrılıklarına dayanmasına rağmen her ikisi de diyofizit görüşe sahip olan Doğu Kilisesi ile Kadıköy Konsili yanlısı Greko-Romen kiliseler arasındaki görüş ayrılıkları esas olarak siyasi ihtilaflara dayanır.
- Doğu Kilisesi'nin tarih boyunca Mecusi dinî geleneğinin hâkim olduğu Sasaniler ve İslâm'ın hâkim olduğu Müslüman devletler gibi yabancı yönetimlerin hâkimiyeti altında yaşaması, kilisenin kendine özgü tarihî gelişimi ve doktrini üzerinde olumlu bir işlev görmüştür.
- Nesturi Kilisesi'ne göre ulühiyet, enkarnasyon, yaratılış, asli günah ve ölüm sonrası hayat gibi temel itikadi konuların muhteviyatı nedir? Diğer Hıristiyan kiliselerle benzer ve farklı yanları nelerdir?
- Nesturi Kilisesi'nin sahip olduğu kilise yapısı, sakrament anlayışı, dinî litürji, kilise takvimi ve günlük ibadetler nasıl bir gelişim seyri göstermiştir? Diğer Hıristiyan kiliselerle benzer ve farklı yanları nelerdir?

Yukarıda sıralanan araştırma sorunları bağlamında çalışmamız boyunca şu amaçlara ulaşmayı planlıyoruz: Hıristiyanlığın doğuya yayılışı, kilise hiyerarşisinin oluşması ve bağımsız bir kilise hüviyeti kazanması sürecini ortaya koymak. 5. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nda yaşanan kristolojik tartışmalar öncesinde Roma ve Part/Sasani sınırının her iki yakasında meskûn Süryanice/Aramice konuşan Hıristiyanların ortak mirasını tespit etmek. Nestorius ve Cyril arasındaki kristolojik tartışmalar ve Efes Konsili'nden Beşinci Ekümenik Konsil'e (553) kadar Roma İmparatorluğu'nda gerçekleşen gelişmelerin İran sahasında bulunan Doğu Kilisesi'ne yansımalarını ve bu kilisenin aldığı tutumu belirlemek. Doğu Kilisesi'nin tarihsel süreçte geçirmiş ol-

duğu teolojik gelişim ve değişimlere ışık tutarak itikadi prensiplerini ve ayırt edici özelliklerini göstermek. Nestorius'un Doğu Kilisesi ile ilişkisinin boyutunu açığa çıkarmak. Doğu Kilisesi'ne mensup ilahiyatçıları ve onların görüşlerini görünür kılarak kilisenin temel inançlarının oluşumundaki katkılarını belirlemek. Doğu Kilisesi geleneğinden yola çıkarak bu kiliseye ait dinî uygulamaların teşekkül ve gelişim sürecini betimlemek.

Çalışmamızda Doğu Kilisesi'nin başlangıcından 13. yüzyıla kadar olan tarihsel gelişimiyle beraber sahip olduğu temel itikadi esaslar ve dinî uygulamalar ile bunların teşekkül sürecini birlikte ele aldık. Kilise'nin tarihi, teolojisi ve dinî pratiklerinin birlikte ele alınması karmaşık olguların gelişimini anlaşılır kıldığı gibi, aynı zamanda Doğu Kilisesi hakkında bütüncül bir bakış açısı sunmamızı sağladı. Çalışma boyunca geniş bir literatürü kaynak olarak kullandık. Doğu Kilisesi'ni sadece Nestorius ve görüşleri bağlamında ele almayıp, Doğu Kilisesi sinodları ve bu geleneğe mensup birçok ilahiyatçının eserlerinden istifade ederek görüşlerine geniş bir şekilde yer verdik. Burada zikredilen hususlar, çalışmamıza özgün bir nitelik kazandırmaktadır.

Vuzuha kavuşturulması gereken noktalardan biri, üzerinde çalıştığımız kilisenin isimlendirilmesi meselesidir. Bu kilise, geleneksel olarak kendisini "Doğu Kilisesi" şeklinde isimlendirir. Bu tabir sadece Roma İmparatorluğu'nun doğu bölgelerinde meskûn Hıristiyan topluluklarla ilişkili olmayıp tamamen Roma sınırları dışında Part-Sasani ve daha sonra Müslümanların yönetimi altında teşkil olan ve gelişimini sürdüren kiliseyle ilişkilidir. Bu tabir dışında erken dönemlerden itibaren "Pers Kilisesi" ismi de kullanılmıştır. Bu isimlendirme hem coğrafi hem de siyasi olarak Roma İmparatorluğu'ndan ayrı bir kilisenin varlığına işaret etmektedir.⁵ Ancak 5. ve 6. yüzyıldaki kristolojik tartışmalar neticesinde, muhalifleri tarafından "Nesturiler" ya da "Nesturi Kilisesi" şeklinde isimlendirilmeye başlamıştır. "Nesturi" ismi ilk kez, İran sahasındaki kiliseden bağımsız olarak "Beden bulmuş Mesih'te; Tanrı Oğlu ve Meryem Oğlu'nun iki ayrı şahsı temsil ettiği" şeklindeki görüşü vazettiği iddia edilen Nestorius'un görüşlerine bağlı olanlar için kullanılmıştır. Nesturi ismini İran sahasındaki kilise için ilk kullanan kişi, monofizit görüşlere bağlı olan Beth Arshamlı Şem'un'dur (ö. 548'den önce). Ona göre nasıl ki Marcion'un veya Eutyches'in sapkınlıklarından dolayı, takipçileri Marcioncular ve Eutychesçiler olarak adlandırılmışsa, aynı şekilde Nestorius'un görüşlerini benimseyenler için de Nesturi ismi kullanılmalıdır. Şem'un, I. Efes Konsili'nde Nestorius ve onu takip eden herkesin aforoz edildiğini, bunların o günden beri Nesturi olarak isimlendirildiklerini belirtmekte ve Sasani hükümdarı Piroz'un (459-484) hükümdarlığının yirmi yedinci yılından itibaren kendilerini Nesturilerden ayırdıklarını ifade etmekte-

5 Yusuf Habbi, *Kenisetu'l-Maşrik* (Beyrut: Merkez'ul-Akadimi li'l-Ebhas, 2013), 50-51.

dir.⁶ Bu dönemden günümüze kadar Doğu Kilisesi için “Nesturi Kilisesi” tabiri kullanılmaya başlamıştır.

Kendisini resmî olarak hiçbir zaman “Nesturi Kilisesi” şeklinde tanımlamayan bu kilise, söz konusu isimlendirmeye karşı iki tür tepki göstermiştir. Genel olarak ve özellikle diğer kiliselerle bir yakınlaşmanın olduğu dönemlerde bu isimlendirmeyi en üst perdeden reddetmiştir. Doğu Kilisesi'nin önemli teologlarından Abdullah b. Tayyib (ö. 1043), Doğu Hıristiyanları (Nasara el-Maşrik) inançlarını Havari Addai ve Thomas'tan aldıkları için, onlara yönelik Nesturi isminin kullanılmasının yanlış olduğunu belirtmektedir.⁷ Bir diğer önemli teolog olan Mar 'Abdišo' bar Brikha (ö. 1318) da kristolojik tartışmalardan sonra yaşanan bölünmeleri aktarırken Hıristiyan dünyasının; Mesih'te bir doğa ve bir *qnomay*⁸ (uknum/*hypostasis*) itiraf eden Cyril'in taraftarları (Yakubiler), iki doğa ve bir *knoma* öğretisini kabul eden Kadıköy (Kalkedon) Konsili taraftarları (Melkitler) ve Mesih'te iki doğa ve iki *knoma*, bir oğul, bir irade ve bir otorite olduğunu itiraf edenler (Doğu Kilisesi) şeklinde üçe ayrıldığını ifade etmektedir. Ona göre Doğu Kilisesi, Nesturi olarak isimlendirilmiştir; ancak Doğulular (Doğu Kilisesi), gerçek inançlarını asla değiştirmedikleri ve havarilerden aldıkları şekilde muhafaza ettikleri için haksız yere Nesturi olarak isimlendirilmektedir. Çünkü Nestorius ne onların patriği idi ne de onlar, onun dilini biliyorlardı. Nestorius'un Mesih'te iki doğa, iki *knoma*, tek irade, Tanrı'nın tek Oğlu, tek Mesih öğrettiğini duyduklarında, kendilerinin de benimsediği ortodoks inancı kabul ettiğine şahitlik ettiler. Onlar, Nestorius'a değil, Nestorius'un da tabi olduğu öğretiye bağlıydılar. 'Abdišo'ya göre özellikle de “Mesih'in Annesi” meselesinde onları, Nestorius'u aforoz etmeye çağırdıklarında, Nestorius'un aforoz edilmesiyle inançlarını aldıkları kutsal kitaplar ve kutsal havarilerin aforoz edilmesi arasında bir fark görmemelerinden dolayı bunu reddettiler. Ona göre bu inanç, onların da Nestorius ile beraber suçlandığı inançtı.⁹

Doğu Kilisesi'nin kimi zaman, özellikle diğer kiliseler ile husumetlerin ortaya çıktığı dönemlerde Nesturi isimlendirmesini sahiplendiği gözlemlenir. Örneğin 612 yılında Sasani hükümdarı II. Hüsrev'in (ö. 628) huzurun-

6 Beth Arshamlı Şem'un'un mektubu için bkz. Simeon of Beth Arsham, “Letter on Bar Şawmā and the heresy of the Nestorians”, çev. Aaron Michael Butts, *Academia* (erişim 21.01.2019).

7 Michael F. Kuhn, “Defending Divine Unity in the Muslim Milieu: the Trinitarian and Christological Formulations of Abu al-Faraj 'Abd Allah Ibn al-Tayyib and Iliyya of Nisibis” (Londra: Middlesex University, doktora tezi, 2017), 166.

8 Doğu Kilisesi kristoloji anlayışı açısından son derece önemli bir teknik terim olan *qnoma* (çoğulu *qnome*) tabiri bundan sonra *knoma* şeklinde geçecektir.

9 Mar 'Abdišo' es-Sobavi, *el-Cevher, Hülasatun Lahutiyye*, Süryaniceden Arapçaya çev. Lois Sako (PDF: Karozota.com, 1978), 16.

da, muhalifleri monofizitler ve Henanacılar¹⁰ ile yaptıkları tartışmada Doğu Kilisesi delegasyonu, Nesturi olduklarını ve Nestorius'un kristolojik doktrinini takip ettiklerini onaylamışlardır.¹¹ Yine 8. yüzyılın ortalarında Doğu Kilisesi mensubu Tirhan Piskoposu Şahdost, niçin Batı'dan ayrıldıklarına ve Nesturi olarak isimlendirildiklerine dair bir soru üzerine şu cevabı vermiştir:

İmanın esasından sarfı nazar edenlerin biz olmadığı oldukça açıktır. Biz ortodoks bir şekilde Mesih'te iki doğa ve iki *hypostasis* (*knoma*) olduğuna iman ediyoruz. Ama [Antakyalı] Severus ve öğrencileri bundan sarfı nazar ettiler ve onlar Mesih'te tek doğa ve tek *hypostasis* olduğunu itiraf ettiler. Biz, Nesturi Hıristiyanlar, Evangelist Yuhanna ile beraber haykırıyoruz: *Logos* beden oldu ve aramızda yaşadı.¹²

19. yüzyılda Hakkâri bölgesi Nesturi Hıristiyanlarını ziyaret eden Badger, bölge Hıristiyanlarının kendileri için "Nesturi" (Nestoraya) ifadesini rahat bir şekilde kullandıklarını aktarmaktadır.¹³ Bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Doğu Kilisesi tarih boyunca Nesturi isimlendirmesini resmî olarak hiçbir zaman kullanmamışsa da pratikte bunu onaylamaktadır. Tarih boyunca katı bir diyofizit pozisyonu savunan herkesi damgalamak için kullanılan "Nesturi" tabiri, muhalifleri tarafından Doğu Kilisesi'nin "iki şahıslı" bir kristolojiyi savunduğu şeklinde olumsuz bir anlam yüklenmesinden dolayı itici bulunmuştur. Eğer Doğu Kilisesi'ni bir isim üzerinden ifade etmek gerekirse, Nestorius'tan ziyade, kilise tarafından en büyük otorite kabul edilen Mopsuestialı Theodore'un ismine nispetle "Theodorosçu" olarak isimlendirmek daha mantıklı olacaktır.¹⁴

10 Henanacılar, Doğu Kilisesi bünyesinde 571-610 yılları arasında Nusaybin Okulu yöneticiliği yapan Erbilli Henana'ya nispet edilen bir akımdır. Origen'in takipçisi ve Mopsuestialı Theodore'un otoritesini reddeden Kadıköy Konsili taraftarı olarak tanınmıştır. Doğu Kilisesi tarafından 585 ve 612 yılları arasında düzenlenen çeşitli sinodlarda dolaylı bir şekilde reddedilmiştir. Kristoloji ve Kitab-ı Mukaddes yorumlama tarzıyla ilgili düşüncelerinden dolayı Doğu Kilisesi'nde ciddi bir iç gerginliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Okul öğrencilerinin büyük bir çoğunluğu kendisini protesto ederek okuldan ayrılmıştır. Kilise'de etkisi uzun bir süre varlığını devam ettirmiştir. Jeff W. Childers, "Henana", *The Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage (GEDSH)*, ed. Sebastian P. Brock, Aaron M. Butts, George A. Kiraz ve Lucas Van Rompay (New Jersey: Gorgias Press, Beth Mardutho: The Syriac Institute, 2011), 194.

11 *Synodicon Orientale ou Recueil de Synodes Nestoriens*, çev. ve yay. Jean Baptiste Chabot (Paris: Imprimerie Nationale, 1902), 574, 591.

12 Luise Abramowski ve Alan E. Goodman, *A Nestorian Collection of Christological Texts* (Cambridge: Cambridge University Press, 1972), 2/31.

13 George Percy Badger, *The Nestorians and Their Rituals* (Londra: Joseph Masters, 1852), 1/223-224.

14 Sebastian P. Brock, "Nesturi Kilisesi: Eşfle Karşılacak Bir İsimlendirme", *Kristolojiye Giriş, Miafizit, Dyofizit ve Khalkedoncu Anlayışlar*, ed. ve çev. Zafer Duygu ve Kutlu Akalın (İstanbul: Divan Kitap, 2018), 104.

Yukarıda da işaret edildiği üzere Doğu Kilisesi, tarih boyunca birçok farklı etnik grup ve kültürü bünyesinde barındırmıştır. Her ne kadar kilise bünyesinde başat unsur Süryani/Aramiler olsa da Doğu Kilisesi kendisini etnik bir isimle tanımlamamıştır. Ancak Patrik IV. Mar Denha döneminde (1976-2015) “Doğu Asuri Kilisesi” isminin resmî olarak kabul edilmesiyle açık bir şekilde etnik bir tanımlamada bulunulmuştur. Buradaki “Asuri” vurgusu, geleneksel Doğu Kilisesi’nin başat unsuru olan Süryani/Arami toplulukların etnik varlığını ve kendini tanımlaması hakkında kısa bir izah yapma ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır. Modern anlamdaki milliyetçilik anlayışının ortaya çıkmasından önce din, milliyetin belirleyici faktörü olmuştur. Sasaniler döneminde İran sahasındaki Hıristiyan toplulukları kendilerini tanımlarken, dinî ve milli (*amma*) kimliklerinin kesiştiğini söylemek mümkündür. Kendilerini tanımlamak için sıklıkla kutsal kitaplarda geçen “Tanrı Halkı” ifadesini kullanmışlardır. Onlar açısından dünya; Roma (Rhomaye) ve Pers (Persaye) arasında değil, “Tanrı Halkı” ile “Barraye/Hanpe” (Paganlar) arasında bölünmüştür.¹⁵ Doğu Kilisesi’ne mensup Hıristiyanlar, dinî kimliklerini belirtmek için genel olarak “Msihaye” (Hıristiyan) terimini kullanmışlardır.

“Msihaye” tabirinin yanı sıra Doğu Hıristiyan geleneğinde “Şehitlik Literatürü”¹⁶ olarak bilinen ve ilk olarak 5. yüzyılın başlarında Mar Aha (410-415) ve Meyafarkin Piskoposu Marutha tarafından derlenen şehitlik rivayetlerinde, Sasani Devleti yetkililerinin Süryanice/Aramice konuşan Hıristiyanlar için “Nasraye” tabirini kullandıkları bilinmektedir. Ayrıca Zerdüşd din adamı Kartir tarafından yazdırılan Nakş-ı Rüstem yazıtlarında da bu tabire ek olarak “Kristyane” (*klystd’n*) tabiri kullanılmıştır. “Nasraye” ve “Kristyane” tabirleriyle tam olarak kimlerin kastedildiği hakkında birçok tartışma yürütülmektedir. Bazı araştırmacılar “Nasraye” tabirini Yahudi-Hıristiyan cemaatiyle ilişkilendirirken, bazıları ortodoks Hıristiyanlarla bağlantılıdır. Yine bazıları “Kristyane” tabirini Marcion grubuyla ilişkilendirirken, diğer bazıları da “Nasraye” tabirinin Sabiülere (Mandailere) işaret ettiğini düşünmektedir. Sebastian P. Brock ise bu iki isimlendirmenin İran sahasındaki Hıristiyanlar için kullanıldığını, ancak onların farklı coğrafi kökenlerine ve farklı kültürel mensubiyetlerine işaret ettiğini ifade etmiştir. Ona göre

15 Sebastian P. Brock, “Christians in the Sasanian Empire: A Case of Divided Loyalties”, *Studies in Church History*, 18 (1982), 12-13, 15.

16 Şehitlik derlemeleri için bkz. Paul Bedjan, *AMS*, 7 cilt; S. E. Assemani, *Acta Sanctorum Martyrum Orientalium*, 2 cilt (Roma: Joseph Collins, 1748); P. Peters (ed.), *Bibliotheca Hagiographica Orientalis* (Brüksel: Society of Bollandists, 1910); Sebastian P. Brock ve Susan Ashbrook Harvey, *Holy Women of the Syrian Orient* (Berkeley: University of California Press, 1998), 63-99; Sebastian P. Brock, *The History of the Holy Mar Ma’in with a Guide to the Persian Martyr Acts* (New Jersey: Gorgias Press, 2008), 14-59. II. Şapur dönemi şehit derlemeleri listesi için bkz. Aynı eser, 78-82. Arapça hazırlanan şehitlik derlemeleri için bkz. Abona, *Şuhedau’l-Maşrik*; Ad-day Şer, *Kitabu Sireti Eşhuri Şuhedai’l-Maşriki’l-Kaddisin*, 2 cilt (Musul, 1900-1906).

re “Kristyane” tabiri İran sahasında bulunan Batı kökenli Hıristiyanlar için kullanılmış olmalıdır.¹⁷ Ancak Süryani/Arami Hıristiyanlar arasında Marcion Kilisesi’nin de önemli bir taraftar kitlesine sahip olduğu ve bunların kendilerini “Msihaye” olarak tanıtan anaakım Hıristiyanların aksine, “Kristyane” olarak adlandırdıkları bilinmektedir.¹⁸

Süryani geleneğine bağlı Hıristiyan gruplar günümüzde kendilerini etnik olarak tanımlamak için Süryani, Arami, Keldani ve Asuri isimlerini kullanırlar. Modern dönem öncesi Süryani kaynaklarında, kendilerini tanımlamak için “Arāmāyā” ve “Suryāyā” veya onun daha kısa bir versiyonu olan “Surāyā” tabiri kullanılmıştır. Aramiler, Asur kayıtlarında görüldüğü şekliyle MÖ 1100-700 yılları arasında Bereketli Hilal çevresinde yerleşik bir halktır. Süryanice kaynaklardaki coğrafi “Beth Aramaye” terimi, Asur yıllıklarında da geçtiği şekliyle onların Babil’deki varlıklarını yansıtır. MÖ 1000 yılı civarında bugünkü Suriye’nin farklı yerlerinde küçük Arami yönetimleri ortaya çıkmış, ancak sonraki iki yüzyıl içerisinde Asur İmparatorluğu tarafından İsrail ve Yahuda devletleriyle beraber ortadan kaldırılmışlardır. Arami kralar ile Yahuda kralları arasındaki savaşlar, Eski Ahit’te (Krallar ve Tarihler) konu edilmiştir. Eski Ahit’in Süryanice versiyonu olan Peşitta’da “Arami” terimi yerine “Edomlular” terimi kullanılır. Çünkü o dönemki Süryani tercümanlara göre Aramiler sadece Fırat’ın doğusunda yaşamaktadır. Bunun aksine Yeni Ahit’in Süryanice versiyonunda “Arami” tabiri putperest/pagan anlamında kullanılmıştır. Ancak zamanla bu terim etnik anlamda kullanılan “Arāmāyā” ve paganları ifade etmek için kullanılan “Armaya” şeklinde, iki farklı biçimde karşımıza çıkar. Birçok Süryani yazar nezdinde “Arāmāyā” ve “Suryāyā” terimleri eşanlamlıdır. Normalde bu dile atıfta bulunmasına rağmen, bazen etnik bir terim olarak da kullanılmıştır.¹⁹ Keldani ismi ise Süryanice kaynaklarda daha çok astrolojiyle ilgilenen paganlar için kullanılır.²⁰ Modern öncesi Süryani kaynaklarda “Athorāyā” (Asuri) veya “Athor” (Asur) terimleri ise iki temel anlamda karşımıza çıkar: İlk olarak, en temel anlamıyla antik Asur İmparatorluğu ve onun başkenti olan Ninova ve çevresi için coğrafi bir terim olarak görürüz. Bu kullanım 20. yüzyıla kadar devam

17 Sebastian P. Brock, “Some Aspects of Greek Words in Syriac”, *Syriac Perspectives on Late Antiquity*, IV. kısım, (Londra: Variorum Reprints, 1984), 91-94; “Christians in the Sasanian Empire: A Case of Divided Loyalties”, s. 3, 6.

18 Lucas Van Rompay, “Marcion”, *GEDSH*, 266-267. Mar Aha döneminde (410-420) Doğu Hıristiyanları arasında Marcion ve Mani öğretilerinin faal olduğu ve bir kısım Hıristiyanın onlara katıldığı ve onların eserlerine yakınlık duyduğu anlaşılmaktadır. Adday Şer, *Siirt Vakayinamesi: Doğu Süryani Nasturi Kilisesi Tarihi*, çev. Celal Kabadayı (İstanbul: Yaba Yayınları, 2010), 290.

19 Sebastian P. Brock ve James F. Coakley, “Arameans”, *GEDSH*, 30-31.

20 Brock, “Christians in the Sasanian Empire: A Case of Divided Loyalties”, 17. Keldaniler ile ilgili geniş bilgi için bkz. Kadir Albayrak, *Keldaniler ve Nasturiler* (Ankara: Vadi Yayınları, 1997), 21-66.

etmiştir. İkincisi ise Eski Ahit'te tasvir edildiği şekliyle Hıristiyanların düşmanlarını betimlemek için bir metafor olarak kullanılmasıdır. "Athorāyā" terimi Süryani mirasına bağlı Doğu ve Batı Süryanileri tarafından tarihte etnik bir tanımlama ifadesi olarak kullanılmamış, bunun yerine "Arāmāyā" ve "Suryāyā" veya onun daha kısa bir versiyonu olan "Surāyā" tabiri tercih edilmiştir.²¹

19. yüzyılın ortalarında Nesturiler arasında faaliyet yürüten Batılı arkeolog, gezgin ve misyonerler tarafından Süryani Hıristiyanlar ile antik Asurlular arasında bir ilişki kurulmaya başlanmıştır. "Asuri Hıristiyanlar" ifadesine ilk olarak İngiliz gezgin C.J. Rich'in (1787-1821) eserinde rastlanır. İngiliz gezgin A.H. Layard (1817-1894) bu söylemi daha popüler hale getirir. 19. yüzyılın ikinci yarısında İngiliz Canterbury Başpiskoposluğu tarafından Nesturilere yönelik misyon faaliyetlerinde bulunmak üzere "Canterbury Başpiskoposluğu'nun Asuri Hıristiyanlar Misyonu" isimli bir merkezin açılmasıyla "Asuri" terimi yaygınlaşır. İngilizler tarafından kullanılan "Asuri" ifadesinin, Katolikler tarafından kullanılan Keldani terimine alternatif olarak ortaya atıldığı düşünülebilir. Asuri terimi, Anglikanların kelime dağarcığında yer edinmesine rağmen sahada pek kullanılmamıştır.²² Bu dönemden itibaren hem dünyada gelişen milliyetçilik ideolojisi hem de "Süryani Aydınlanması" ile ilintili olarak Doğu Kilisesi'ne mensup geleneksel Hıristiyanlar tarafından, sadece dinî bir topluluğa üyelik fikrine dayanmayan, ulusal bir kimlik inşasında kullanılan önemli bir terim olarak sahiplenilmeye başlamıştır.²³ Ancak "Asuri" tabirinin özellikle başta İngilizler olmak üzere Batılı devletlerin 19. yüzyıldan itibaren yürüttükleri, Süryani/Arami kökenli Hıristiyan toplulukları bütün mezhepsel farklılıklarına rağmen tek bir ulus semsiyesi altında birleştirme politikalarının bir sonucu olarak görülebilir. Doğu Kilisesi mensuplarının etnik olarak kendilerini antik Asurlulara dayandırmasına karşın, bu kiliseden ayrılmış olan Katolik Keldaniler, kendilerini antik Keldanilere dayandırmaya başlamıştır. İki terim arasında bir uzlaşma sağlamak için "Asur-Kaldo" ifadesi de kullanılmıştır. Batı Süryanileri (Süryani Ortodoks Kilisesi) ise "Asuri" terimine karşı "Arami" söylemini ön plana çıkarmıştır. Ancak hem Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan trajedi hem de göçler neticesinde önemli bir Süryani diasporasının ortaya çıkması, "Asuri" söylemini tahkim etmiştir. Günümüzde farklı kiliselere bağlı Süryani kökenli Hıristiyanlar arasında bu söylem, taraftar bulmaya devam etmektedir.²⁴

21 Aaron Michael Butts, "Assyrian Christians", *A Companion To Assyria*, ed. Eckart Frahm (Malden: Wiley Blackwell, 2017), 600-601.

22 Butts, "Assyrian Christians", 602.

23 Brock, "Christians in the Sasanian Empire: A Case of Divided Loyalties", 19.

24 Butts, "Assyrian Christians", 607.

Tarih boyunca Hıristiyan dünyası arasında, sapkınlık suçlamaları çerçevesinde bazı kiliselerin tanımlanmasına yönelik yanlış ve olumsuz isimlendirmeler varlığını devam ettirmiştir. Ancak son dönemlerde farklı kiliseleri bir müşterekte buluşturmak amacıyla gerçekleştirilen diyalog çalışmalarında yeni bir paradigma ortaya çıkmış ve bu durum bilimsel çalışmalarda da yer edinmeye başlamıştır. Bu bağlamda Doğu Kilisesi için kullanılan “Nesturi” tabiri terk edilmeye başlamıştır. Aynı şekilde Süryani Ortodoks Kilisesi mensupları (Yakubiler) için kullanılan “monofizit” tabiri de terk edilmeye ve bunun yerine “ılımlı monofizit” ya da “miafizit” tabiri kullanılmaya başlamıştır. “Monofizit” tabiri ise sadece Eutyches’in (ö. yaklaşık 454) görüşlerine bağlı olanlarla sınırlandırılmaktadır. Ancak hem Batı dünyasında bu isimlendirmeler üzerinde tam bir uzlaşma olmaması hem de Türkiye’deki okurun zihninin karışmaması için çalışmamızda bu yeni isimlendirmelere bağlı kalmadık. Her ne kadar çalışmamızda “Nesturi” tabiri yerine daha çok “Doğu Kilisesi” tabirini kullanmış olsak da İskenderiye kristolojisini benimseyenler ya da daha özel olarak Süryani Ortodoks Kilisesi mensupları (Yakubiler) için “monofizit” tabirini tercih ettik. Çalışmada geçen “Doğu Süryanileri, diyofizitler, Doğulular ve Nesturi” ifadeleriyle Doğu Kilisesi ve “Batı Süryanileri, monofizitler, Severusçu ve Yakubi” ifadeleriyle de Süryani Ortodoks Kilisesi kastedilmektedir.